

DEEL III

ENKELE ELEMENTEN VAN EVALUATIE

BESLUITEN

ENKELE ELEMENTEN VAN EVALUATIE

1. Het kader van de evaluatie

In het opzet van het onderzoek werd er voorzien dat het onderzoeksproces zou worden opgevolgd door een evaluator. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting stelde een medewerker als evaluator ter beschikking voor 1/4 voltijds equivalent. Hij maakte deel van het pedagogische team, en heeft deelgenomen aan de bijeenkomsten van dit pedagogisch team, aan de plenaire bijeenkomsten van de deelnemersgroep en aan verschillende bijeenkomsten van de werkgroepen.

Het opzet van de evaluatie is er géén van beoordeling, in functie van het geven van een score. De evaluatie is steeds opgevat als een instrument om te leren uit dit initiatief op het vlak van overleg, van dialoog tussen verschillende partners, met name tussen: verenigingen van mensen die in armoede leven, overheidsadministraties en instellingen, en wetenschappers.

Deze tekst is gebaseerd op materiaal van verschillende oorsprong: eigen waarnemingen, verslagen van de verschillende bijeenkomsten, een tussentijdse bevraging van de deelnemers (januari 2003) en een bevraging van de deelnemers in de eindfase (oktober-november 2003).

Hieronder stellen we een aantal elementen van evaluatie voor, in het bijzonder op het vlak van de methode die is gebruikt.

2. Het 'indicatorenproject', een ambitieus project

Het ging zonder twijfel om een ambitieus project, niet alleen omwille van de veelheid en de verscheidenheid van de partners die erin geëngageerd waren, maar ook omwille van de inhoud ervan. Je afvragen hoe armoede gemeten kan worden, betekent tegelijk nadenken over de eigenheid of de kern van armoede. Bovendien werden bij dit onderzoeksproces verschillende domeinen aangeraakt, daar waar veel andere overleginitiatieven vaak maar één bepaald domein behandelen. De omvang van het onderzoek werd ook tijdens de uitwisselingen zelf duidelijk, een deelnemer verwoordde dit op de volgende manier: « *We moeten duidelijk melden in ons rapport dat lang niet alles erin staat!* » (lid van een vereniging, eindevaluatie).

Het is ook niet min om met mensen die in armoede leven het indicatorenvraagstuk te behandelen, daar waar heel wat onderzoekers en technische werkgroepen zich daar reeds enige tijd over buigen. Het eigene aan dit project was precies om de visie van mensen die in armoede leven in het debat in te brengen.

« Soms lijkt het wel dat een probleem maar belangrijk is, als hij gemeten kan worden. Daarom is het toch een doelstelling voor mij om te tonen dat de realiteit complexer is dan zo maar om te zetten in indicatoren. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

3. Een verscheiden groep... maar toch werden enkele actoren gemist

In het opzet van het onderzoek werd vertrokken van een groep samen-

gesteld uit deelnemers van drie soorten actoren: mensen die in armoede leven gedelegeerd door verenigingen waar armen het woord nemen, afgevaardigden van overheidsadministraties en instellingen, en wetenschappers. De samenstelling van de groep liet toe om een boeiende dialoog op te zetten. De meeste deelnemers signaleerden tevens dat ze het heel verrijkend vonden om aan het project deel te kunnen nemen.

*« Waren we met meer, dan zou het moeilijker zijn om te dialo-
geren. Waren we met minder, dan zou de diversiteit aan levens-
situaties kleiner zijn, en waarschijnlijk ook de rijkdom van de uit-
wisselingen. De mensen in armoede die deelnemen aan de
groep hebben immers ervaringen op verschillende domeinen:
gezondheid, gezin, school, OCMW; en het zijn deze ervaringen
die als vertrekpunt hebben gediend voor het werk betref-
fende de indicatoren. De dialoog is vergemakkelijkt door het feit
dat deze mensen lid zijn van verenigingen en dat ze dus
gewoon zijn om over deze thema's te discussiëren. De afge-
vaardigden van de administraties en de wetenschappelijke
wereld zijn niet talrijk, maar het gaat om mensen die bijzonder
betrokken en geïnteresseerd zijn in de armoedeproblematiek,
wat een constructievere en zonder twijfel gemakkelijkere dia-
loog mogelijk maakt. » (afgevaardigde van een administratie,
eindevaluatie)*

*« Zelf ben ik heel gelukkig om te kunnen deelnemen. Het is mijn
streven om impact te proberen hebben op het niveau van de
administratie, en in mijn contacten met andere instanties de pro-
blematiek in rekening te laten brengen: de rechten, en de ver-
schillende aspecten van een armoedesituatie. Ik wil graag in
overleg werken om armoede uit te roeien. Dit in plaats van elk*

in zijn of haar eigen hoek te werken: langs de ene kant de politiek en de administraties, langs de andere kant het werk van de mensen in armoede in hun verenigingen. Ik wil meewerken aan een integratie van deze twee werelden. Het volstaat niet om te zeggen dat het goed is dat die (anderen) er mee bezig zijn. Er moet samengewerkt worden. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

Toch bleek tijdens het onderzoeksproces dat een aantal actoren – die niet of slechts tijdelijk aan het project deelnamen – een wezenlijke bijdrage hadden kunnen leveren aan het debat: het betreft de vakbonden, ziekteverzekeringsinstellingen, Nederlandstalige OCMW's. Daarnaast is de afwezigheid van veldwerkers van de sociale diensten en organisaties als een gemis ervaren.

« De uitwisseling met echte veldwerkers ontbrak echter bij de bespreking van onderwerpen zoals de toepassing van de rechten, positieve acties door de personen zelf. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« De vakbonden ontbreken bijvoorbeeld ... er zijn heel wat instanties vertegenwoordigd, maar het volstaat niet. » (lid van een vereniging, eindevaluatie).

Enkele mensen hebben in de loop van het project omwille van verschillende redenen hun engagement in het project moeten stopzetten; anderen hebben zich (ofwel ter vervanging ofwel als versterking) bij het begin van de tweede fase van het project bij de groep aangesloten. Het moet hierbij benadrukt worden dat een aantal van de deelnemers die in armoede leven regelmatig met problemen op verschillende domeinen werden geconfronteerd, en dat de deelname aan een dergelijk onder-

zoeksproces aan hen en hun gezinnen vaak grote inspanningen vroeg.

« Het is moeilijker dan ik dacht. Op een bepaald thema ingaan waarbij ik me betrokken voelde. Dat vraagt veel werk om aan het project deel te nemen. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

4. Het belang van het collectieve aspect in de participatie van de mensen in armoede

De deelname van de mensen die in armoede leven aan het project gebeurde als afgevaardigde vanuit de betrokken verenigingen. Niet alleen werden ze via deze verenigingen aangesproken voor deelname aan het project, daarenboven hebben ze het resultaat van de gedachteswisselingen in de betrokken verenigingen telkens ingebracht in de discussies in het project.

Essentieel in dit kader waren de voorbereidende vergaderingen met de verschillende deelnemers vanuit de verenigingen, meestal per taalgroep, telkens ondersteund door de pedagogische begeleiders. Dit stelde deze deelnemers niet alleen in staat om de bijeenkomsten van de 'grote' groep inhoudelijk voor te bereiden, maar ook om de discussies aan te brengen binnen de eigen vereniging en zijn of haar vertegenwoordigingsfunctie waar te maken.

Het belang van deze voorbereidende vergaderingen wordt tijdens de evaluatiemomenten door verschillende deelnemers sterk benadrukt.

« Ontmoeting met andere verenigingen; we zijn met drie verenigingen, we zijn het niet altijd eens, maar we denken samen

na. Door samen te komen, staan we sterker om met andere partijen samen te komen. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

« Het is wel goed zoals het project verlopen is. Eerst konden de mensen van de verenigingen zich voorbereiden: over statistieken, over procenten, enzovoort, dat is goed want daar wist ik niets van. » (lid van een vereniging, eindevaluatie)

« Ik heb geleerd dat de banden van solidariteit en onderlinge hulp binnen de verenigingen een hefboom zijn die het aan personen van deze verenigingen toelaat de strijd op het individuele, maar ook op het collectieve vlak voort te zetten. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

In het vervolg van de tekst zal ook duidelijk blijken dat de methoden die gebruikt worden een belangrijke impact hebben op de mate en de manier waarop de deelnemers vanuit de verenigingen aan de discussies en het project in zijn totaliteit kunnen deelnemen.

5. Het belang van een duidelijk mandaat voor de afgevaardigden van de administraties en instellingen

Deze partners werden in de voorbereidende fase van het project aangezocht om te participeren. Voor hun afgevaardigden was het duidelijk mandaat vanwege hun dienst, met inbegrip van een goedkeuring van de tijdsinvestering, een belangrijke voorwaarde om op een volwaardige manier te kunnen deelnemen.

Het feit dat steeds dezelfde mensen de diensten vertegenwoordigden,

had ook een duidelijke meerwaarde wat de continuïteit van de inhoudelijke discussies betreft.

« Het is de eerste keer dat ik een dergelijke overleg meemaak in het kader van mijn job, met een expliciet mandaat. Het feit dat ik rechtstreeks getuige ben van dit proces, maakt dat ik het binnen mijn administratie ook met meer legitimiteit kan binnenbrengen. Ik ben gedelegeerd door mijn dienst, wat deze op een zekere manier bindt met het geleverde werk binnen de groep. Maar het is niet evident om de link tussen deze twee instanties te verzekeren. De ideeën laten horen die in de deelnemersgroep uitgewisseld en doorgegeven werden, om de manier te wijzigen waarop de realiteit wordt waargenomen, dat kan zelfs een heel gevecht zijn. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

6. De plaats van de wetenschappers in het project

Het was een expliciete keuze om in het onderzoeksproces ook twee wetenschappers te betrekken, die enerzijds een wetenschappelijke kennis betreffende een thema konden inbrengen en anderzijds konden mogelijk maken dat de vruchten van dit overleg - zowel op het vlak van methode als op het vlak van resultaten - in aanmerking worden genomen door de wetenschappelijke wereld. Hun positie - van wetenschapper - verschilde van de positie van de andere deelnemers die ook als afgevaardigde van een vereniging of van een administratie of institutie aan de uitwisselingen deelnamen.

De aard van de inbreng van de wetenschappers verschilde op zich niet van de inbreng van de andere deelnemers, namelijk een inbreng

van een specifieke kennis. Op verschillende momenten tijdens het overlegproces werd door de wetenschappers elementen ingebracht vanuit wetenschappelijke studies, bijvoorbeeld de gegevens m.b.t. menselijke gevoelens in de gezondheidsenquête.

Maar er waren duidelijk toch andere verwachtingen met betrekking tot hun mogelijke inbreng, bij een aantal deelnemers en ook bij henzelf. Het ging hier over verwachtingen aangaande de mogelijkheid tot inbreng van informatie rond de bestaande indicatoren. Daar waar door het pedagogische team ervoor gekozen was om te werken op het materiaal dat tot stand kwam binnen de deelnemersgroep zelf.

« Voor mij is het als wetenschapper interessant om te kunnen discussiëren over indicatoren in een ruimere groep. Ik ben wel ontgoocheld over het feit dat er heel weinig gediscussieerd is over de bestaande indicatoren. Dat vind ik spijtig. Maar ik vind het goed dat er verschillende thema's worden behandeld, er worden een aantal elementen toegevoegd. Bijvoorbeeld op het vlak van de toegang tot rechten, daar bestaan weinig indicatoren rond. » (wetenschapper, eindevaluatie)

7. Het gemis aan een aanspreekpersoon voor de afgevaardigden van de administraties en instellingen en de wetenschappers

Binnen het pedagogische team stonden twee begeleiders in voor de ondersteuning van de vertegenwoordigers van de verenigingen, maar de andere deelnemers hadden geen specifieke aanspreekpersoon binnen het team. Of zoals een deelnemer uit deze groep het tijdens de eindevaluatie verwoordt: *« Ik had het gevoel dat mensen in armoede van*

zeer dicht begeleid werden maar dat de andere deelnemers een beetje aan hun lot werden overgelaten. Je wist ook niet goed wie je moest aanspreken. Er was niemand duidelijk aangesteld om de deelnemers vanuit de administraties en de wetenschappers te begeleiden. Ik heb soms moeilijke momenten doorgemaakt in het project en ik wist niet met wie ik erover moest praten. ».

8. Een methodiek, met een expliciete identificatie van de verschillende partners

Voor de samenstelling van de groep werden deelnemers gezocht uit drie groepen actoren: verenigingen, administraties en instellingen, en wetenschappers. Deze expliciete identificatie van de verschillende partners werd ook behouden tijdens het proces. Enkele maal werden overlegmomenten georganiseerd 'per ervaringsgroep' (per soort actor), en ook in de verslaggeving (zoals trouwens in voorliggend eindrapport) wordt de ingebrachte kennis soms als dusdanig geïdentificeerd. Deze optie was door het pedagogische team van in het begin genomen: enerzijds omwille van het expliciteren van de verschillende ervaring en kennis, anderzijds om in de discussie verschillende standpunten duidelijker naar boven te laten komen om vervolgens op basis van de uitwisseling ervan tot bepaalde inzichten te komen.

Een aantal afgevaardigden van de administraties en de wetenschappers hadden het echter soms moeilijk met deze aanpak, omdat men de indruk had dat hiermee eerder verschillende posities werden gecreëerd daar waar er geen waren: *« Ik had liever gehad dat het team de nadruk juist op het feit zou gelegd hebben dat we allemaal op gelijke voet stonden, dat het om een uitwisseling tussen personen met een gemeenschappelijk doel ging, en dat men zou vermijden om op de ver-*

schillen te wijzen en telkens in de verslagen te noteren « een militant heeft gezegd... », « niet-militanten vinden dat... ». » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie). Andere deelnemers zagen wel een meerwaarde in deze manier van werken, zoals volgende uitspraak illustreert: « De methode voorgedragen door het pedagogische team laat creativiteit toe. Ze laat immers toe om af te wijken van de traditionele indicatorenbenadering. Doordat elk interactiemoment tussen militanten en niet-militanten wordt voorafgegaan door een voorbereiding in eigen groepjes, kan elke groep zijn kennis afbakenen en kan die kennis vervolgens gekruist worden. » (afgevaardigde van een administratie, tussentijdse evaluatie)

9. Verschillende verwachtingen binnen de groep ten aanzien van de resultaten van het project

In de loop van het project werd duidelijk dat er verschillende verwachtingen bestonden ten aanzien van het project en in het bijzonder betreffende de beoogde resultaten (of 'het product') ervan.

Een aantal deelnemers legden sterk de nadruk op de noodzaak van concrete voorstellen inzake armoede-indicatoren, daar waar vooral een aantal deelnemers vanuit de verenigingen de wens uitspraken om zich niet te beperken tot voorstellen betreffende indicatoren, maar ook voorstellen op het vlak van maatregelen te doen.

« Ik neem deel omdat ik hoop dingen te kunnen veranderen, samen met de anderen. Maar ik wil meer dan meten. Ik moet elke maand rondkomen met weinig geld, ik kan nu niet stoppen in dit project bij het meten, ik wil tot oplossingen komen. Je kan niet naar zo'n overleg komen zonder je levenservaringen. Het

vraagt ongelooflijk veel inspanningen om naar het overleg te komen; en het is heel moeilijk om met dat gevoel, dat we het niet kunnen hebben over de maatregelen die nodig zijn, naar de vergaderingen te komen. » (lid van een vereniging, eindevaluatie)

« Dat we onze manier van denken kunnen uitleggen, het leven dat we vandaag leven en dat dit ervoor dient dat onze kinderen een beter bestaan hebben. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

« Er zijn volgens mij twee doelstellingen. Ten eerste: de 'croisement de savoirs', een vertrouwensrelatie met de anderen creëren, en zich door de anderen laten vormen. Ten tweede: kijken wat er bestaat aan indicatoren, eventueel kritiek formuleren, en de constructie van nieuwe indicatoren die de situaties zoals ze door mensen die in armoede leven worden beleefd beter weer geven. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

10. Enkele elementen met betrekking tot het verloop en de duur van het onderzoek

In de eerste plaats willen we wijzen op de omvang van het voorbereidend werk dat is gebeurd vooraleer de eerste vergadering van de deelnemersgroep kon doorgaan.

- Uitwerking van het onderzoeksopzet binnen een werkgroep 'indicatoren' binnen het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, uitmondend in het onderzoeksvoorstel 'Voorstel inzake een nieuwe vorm van onderzoek betreffende de armoede-indicatoren in België' (ook opgeno-

men in het eerste Tweejaarlijkse Verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting).

- Juli - december 2001: projectvoorbereiding met o.a. aanspreken van de verschillende mogelijke actoren, uitzoeken van vergoedingsmogelijkheden van de deelnemers vanuit de verenigingen, ...
- April – augustus 2002: concrete organisatie van het project, samenstelling van het pedagogische team, samenstelling van de deelnemersgroep, voorbereidende vergaderingen met de deelnemers vanuit de verenigingen.

Het belang van dit voorbereidend werk mag niet onderschat worden, niet alleen voor de concrete vormgeving van het project maar ook voor de participatiemogelijkheden van mensen die in armoede leven (bijvoorbeeld het voorzien van pedagogische begeleiders).

In de fase van september 2002 tot januari 2003 (met de start van de deelnemersgroep) zijn er belangrijke fundamenten gelegd, zowel op het vlak van het dialoogproces als op het vlak van de inhoud. De fase van kennismaking heeft het mogelijk gemaakt dat er een vertrouwen is gegroeid tussen de verschillende deelnemers; dit vertrouwen vormde een belangrijke basis voor de uitwisseling in de volgende maanden. Op het vlak van de inhoud van het project is met het werk rond de verhalen en de woorden die daaruit werden gehaald de basis gelegd voor de discussies rond de verschillende thema's.

« Ik vind dat we sterk gestart zijn. Door met goedgekozen methodieken te werken, is er een zeker vertrouwen gegroeid tussen de verschillende partners. Dit heeft zeer positief gewerkt voor het vervolg van het proces. Doordat iedereen vertrok van eenzelfde basis, de verhalen en de woorden, werd vermeden dat niet alle

mogelijke werkpistes werden opengelaten. Natuurlijk konden die pistes niet gedurende het gehele proces open gehouden worden. Er moesten keuzes worden gemaakt. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« Er was eerst duidelijk een fase betreffende het creëren van een vertrouwensrelatie, die ik als heel positief ervaren heb. We hebben de tijd die daarvoor nodig was, gerespecteerd. De fase na de 1-talige werkgroepen, van mei tot juli, vond ik minder geslaagd. Om te kunnen vooruit gaan, hadden we concretere doelen nodig. Eens de verschillende elementen verzameld waren die het rapport zouden voeden, dus vanaf september 2003, wordt er heel doorgedreven samengewerkt. Eigenlijk mankeren we nog de tijd om het materiaal verder uit te diepen. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« Voor mij zijn we pas in februari 2003 'echt' begonnen met de inhoudelijke dialoog. Het is dus belangrijk om in het verslag te vermelden dat de gerapporteerde resultaten feitelijk op minder dan een jaar tijd tot stand zijn gekomen. Eigenlijk hebben wij in het jaar 2003 enorm goed doorgewerkt! » (wetenschapper, eindevaluatie)

De totale effectieve werktijd van de deelnemersgroep bedroeg een 16-tal maanden (september 2002 – december 2003). Het werktempo tot september 2003 maakte het mogelijk voor de verschillende deelnemers hun bijdrage aan het debat voor te bereiden, of individueel of collectief (tussen de vertegenwoordigers van de verenigingen onderling en binnen de verenigingen zelf). Geconfronteerd met de deadline voor de teksten van het eindrapport bleek de laatste fase (september – december 2003) te kort: in het kader van de redactie van de verschil-

lende hoofdstukken werd er wekelijks samengekomen, waardoor de bijeenkomsten niet meer konden worden voorbereid op basis van het verslag van de vorige bijeenkomst. Het is opmerkelijk dat verschillende deelnemers tijdens de afsluitende bijeenkomst in december de wens hebben geuit om in één of andere vorm op de resultaten van het project te kunnen voortwerken.

11. Een interessante combinatie van verschillende werkwijzen

In de loop van het proces werden qua uitwisselingsvorm verschillende werkwijzen gecombineerd: plenair dan wel in (kleinere) werkgroepen, in de twee talen dan wel per taalgroep, in gemengde groep (deelnemers die in armoede leven, deelnemers uit administraties en instellingen, en wetenschappers) dan wel in aparte groep. Elke werkwijze bood een bepaalde meerwaarde voor het proces.

- De plenaire bijeenkomsten zijn uiteraard noodzakelijk opdat alle deelnemers met elkaar in discussie kunnen treden, maar ook opdat iedereen over voldoende informatie beschikt over de discussies die aan de gang zijn.

« Ik denk dat meer vergaderingen in grote groep het onderzoek zouden kunnen verrijken. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

- Werkgroepen hebben onder andere als voordelen dat er intensief verder kan gewerkt worden (een kleiner aantal deelnemers betekent ook trouwens minder problemen om vergaderdata te vinden), en dat deelnemers vlugger en meer aan bod kunnen komen.

« Het is moeilijk om het woord te nemen. In kleinere groepen gaat dat, maar in de grote groep vind ik het veel moeilijker een plaats te hebben. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

- Tweetalige bijeenkomsten bieden enerzijds de mogelijkheid om de verschillende ervaringen en aanpak in de verschillende gewesten en gemeenschappen samen te brengen, en bieden anderzijds bijvoorbeeld mensen in armoede de gelegenheid 'federale' aspecten van armoedesituaties aan te duiden.

« We hadden beter altijd tweetalig gewerkt, ook al is hierbij altijd vertaling nodig. We hebben te veel gemeenschappelijk. Het gesprek is nu rijker. Achteraf gezien is het spijtig van de fase met de eentalige groepen. » (lid van een vereniging, eindevaluatie)

- Indien er per taalgroep wordt vergaderd is er geen vertaling nodig (die vertaling maakt een vergadering voor een aantal deelnemers vaak extra lastig).

« Ik blijf vinden dat de ééntalige vergaderingen veel vlotter verlopen dan de tweetalige vergaderingen, maar ik moet toegeven dat de reacties van de Franstaligen op het werk dat de Nederlandstaligen hebben geleverd zeer nuttig waren. » (wetenschapper, eindevaluatie)

- Voor een dialoog is voldoende interactie tussen vertegenwoordigers van de verschillende groepen uiteraard een voorwaarde;

« Om ruimere inlichtingen te hebben, moeten we vaker samen-
komen onder wetenschappers, professionelen, armen, enzo-
voort. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

- Maar even goed is het heel belangrijk dat de deelnemers per 'groep' hun standpunten terzake kunnen voorbereiden.

« Het is belangrijk voor ons om enkel met de vertegenwoordi-
gers van de verenigingen samen te zitten. » (lid van een vereni-
ging, eindevaluatie).

Het past hier trouwens ook om op het belang te wijzen van de infor-
mele momenten tijdens de bijeenkomsten: het onthaalmoment (met ont-
bijtkoeken), de pauzes, de gezamenlijke maaltijden, ...

« Dank voor alle lekkernijen! Dat luidt elke keer opnieuw een
goede sfeer in en tegelijk zijn we dan zeker dat iedereen met
een volle maag aan de bijeenkomst begint. Vooral de koude
schotel vond ik een schitterend idee: lekker en vooral licht ver-
teerbaar. Het kan onbetekenend lijken, maar uw aandacht ver-
slapt dan niet in de namiddag... » (wetenschapper, eindevalua-
tie)

12. Enkele voorbeelden van de middelen die nodig zijn voor de participatie van iedereen

- Er is veel aandacht besteed aan de verslaggeving in het project. De
conversaties van de meeste bijeenkomsten werden volledig uitge-
typt. De beschikbaarheid van deze verslagen was voor de deelne-
mers - en in het bijzonder de vertegenwoordigers van de vereni-

gingen - een basisvoorwaarde om deze te kunnen herlezen (en zich al dan niet akkoord te verklaren met de weergave van de eigen interventies) en de volgende bijeenkomst op een degelijke manier te kunnen voorbereiden.

« We zouden op tijd data en documenten moeten hebben. Voor ons is dit meer dan belangrijk. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

- Soms werden tijdens de bijeenkomsten moeilijke woorden gebruikt. Opdat iedereen aan de uitwisselingen op een goede manier zou kunnen deelnemen is verstaanbare taal uiteraard belangrijk.

« In het begin werden veel moeilijke woorden gebruikt, en ik durfde niet altijd vragen wat ze betekenden. ... Ondertussen heb ik veel moeilijke woorden geleerd, en ik begin die nu ook te gebruiken, zo zeggen mij de andere mensen in de vereniging. » (lid van een vereniging, eindevaluatie)

Deze voorbeelden wijzen noodzakelijke voorwaarden aan om iedereen te laten deelnemen. Nochtans zijn die voorwaarden niet voldoende. Merkwaardig aan dit project is dat de wetenschappers en de afgevaardigden van de administraties aanvaard hebben om het project niet te 'trekken'. Dit heeft uiteraard niet verhinderd dat zij op sommige momenten te kennen hebben gegeven dat ze vlugger wilden opschieten en dat ze het jammer vonden op het einde van het project niet meer voorstellen betreffende indicatoren te hebben bereikt.

« Het is juist dat ik me in het begin van het project gefrustreerd en een beetje gedesoriënteerd voelde door de methode die men volgde (en ik geloof niet dat ik de enige was). Ik had verwacht

dat we de diverse gehelen van indicatoren zouden bespreken, bediscussiëren, minstens gedeeltelijk. Als wetenschappelijke partner had ik me voorgesteld om de bestaande indicatoren voor te stellen en om ze, in dialoog met mensen in armoede, te vervolledigen. In de loop van het project ben ik van mening veranderd. Want ik geloof dat dit uiteindelijk niet de beste manier zou geweest zijn. De moeilijkheden en het langzame ritme van een dergelijk participatief proces, waarbij mensen uit verschillende horizons (en talen) samenkomen, elk met hun verschillende en soms tegenstrijdige verwachtingen, zouden ons verhinderd hebben om verder te geraken dan een eenvoudige voorstelling en amendering van bestaande indicatoren. Er is tijd nodig geweest om een dialoog tot stand te brengen en om wederzijds vertrouwen te winnen. » (wetenschapper, eindevaluatie)

13. Wat deze uitwisselingen hebben aangebracht

We laten dit vooral door de deelnemers zelf formuleren:

a) De kennis over armoede bij de deelnemers is toegenomen.

« Ik heb veel geleerd met betrekking tot de concrete situaties, hoe men in een situatie van armoede problemen kan cumuleren, het belang van schulden op bepaalde domeinen. » (wetenschapper, eindevaluatie)

« Ik heb enkele kleine dingen geleerd, eerder details ... Waarmee het beleid niet goed in praktijk werkt, namelijk omdat mensen een bepaalde reactie hebben op maatregelen of regelgeving.

gen. Waarom bijvoorbeeld iemand niet opdaagt op een afspraak, ... het gevoelsaspect in een armoedesituatie: de vrees, schaamte, ... » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« Ik heb iets bijgeleerd over de manier waarop gebruikers de maatschappelijke dienstverlening ervaren, de manier waarop ze worden behandeld, de controle door maatschappelijke werkers, de noodzaak om te liegen, dingen te verbergen, risico's te nemen om zijn rechten te kunnen doen gelden. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« Op dit moment van het project heb ik de indruk dat eerder ik iets van de kennis van de militanten opgestoken heb dan omgekeerd. Ik weet niet of ik nieuwe begrippen geleerd heb, want vele problemen, die aangekaart werden, waren mij niet onbekend, maar ik ben me veel meer bewust geworden hoe groot het leed is dat uitgedrukt en aangeklaagd werd en dat achter elke individuele ervaring schuilt; ook ben ik me bewust geworden hoezeer dit als een groot onrecht ervaren wordt, wat mij in mijn opvatting sterkt dat armoede een schending van de mensenrechten is. » (afgevaardigde van een administratie, tussentijdse evaluatie)

« Niet enkel over armoede spreken in de zin van een tekort, maar ook in termen van rijkdom. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

- b) De inhoudelijke resultaten (cfr. de andere hoofdstukken in de eindverslag) situeren zich eveneens op verschillende vlakken: de thema's zelf zoals ze zijn weerhouden (bijvoorbeeld de toch wel opmerkelijke keuze voor een thema als 'menselijke gevoelens', het

accent op de 'uitoefening van rechten'), de verschillende uitwisselingen van inzichten en argumenten (in die zin is het ook interessant om te kijken met welke argumenten bepaalde voorstellen binnen de groep het 'niet gehaald' hebben), bepaalde aspecten van armoede, enkele concrete voorstellen inzake indicatoren.

« Ik zie als resultaten:

- er zijn effectief voorstellen voor nieuwe indicatoren;*
- er zijn effectief randvoorwaarden en aanbevelingen geformuleerd;*
- verhoogd en uitgebreider inzicht in de complexiteit van de armoede bij de deelnemers;*
- verhoging van de expertise op het gebied van indicatoren bij de deelnemers. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)*

« Indicatoren: de concrete aanbevelingen blijven volgens mij soms wat vaag. Toch zijn er vele aanbevelingen die voor mensen die indicatoren opstellen nuttig zijn, ook al zijn het geen concrete aanbevelingen voor nieuwe indicatoren. Langs de andere kant kan men ook moeilijk verwachten van het project dat het een complete set van technisch en wetenschappelijk uitgewerkte indicatoren als resultaat presenteert. Dat is de taak van specialisten. Als het resultaat is dat er aanbevelingen geformuleerd worden waarmee wetenschappers bestaande indicatoren kunnen verbeteren, is het project op het vlak van indicatoren zinvol geweest. En dat is volgens mij wel het geval, maar dat moeten uiteindelijk de mensen die indicatoren opstellen uitmaken. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« Ontstaan van een consensus binnen de groep over een aan-

tal vaak multidimensionale noties zoals: stabiel werk, respect, waardigheid,... die het voorwerp zouden kunnen zijn van maatregelen inzake armoede. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie).

c) **Persoonlijke vorming van de deelnemers.**

« Door het herschikken van woorden heb ik preciezer kunnen uitdrukken hoe ik over bepaalde woorden denk... Ik heb ook weer zelfvertrouwen gekregen. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

« Ik heb vooral ook leren luisteren naar anderen. Ik heb voor mezelf en voor anderen meer respect gekregen. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

« Ik heb nu bijvoorbeeld minder vrees om naar het OCMW toe te stappen. Ik weet dat ik nu beter kan dialogeren met de mensen van het OCMW. » (lid van een vereniging, eindevaluatie)

« Het belangrijkste resultaat lijkt me de vorming die de verschillende partners kregen, door aan dit project deel te nemen. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« Ik kan nu geen concreet voorbeeld terugvinden maar ik heb in de loop van het project inderdaad nieuwe inzichten gekregen. Ik kan echt zeggen dat er voor mij nieuwe denkhorizonten zijn opengebrouwen. Ik vond het ook op menselijk vlak een zeer mooie ervaring: ik heb daar zowel onder de militanten als onder de niet-militanten en de begeleiding fantastische mensen ontmoet. Alleen vroeg het project heel veel energie en actieve tus-

senkomsten. » (wetenschapper, eindevaluatie)

d) De uitwisseling op zich

« Ja, nu weet ik dat armoede ook anders bekeken wordt. Er wordt rekening gehouden met de gevoelens van mensen in armoede. Ook dat we samenwerken met verschillende groepen vind ik positief zodat we verschillende standpunten naast elkaar leggen. Uitleggen om alzo beter te begrijpen. » (lid van een vereniging, tussentijdse evaluatie)

« Ik beschouw dit als positieve ervaring. Voor mij is dit een buitenkans om onze kennis en indrukken te kunnen uitwisselen, maar het is ook goed afstand te kunnen nemen van onze eigen oordelen, gedachten, vooroordelen, ... » (afgevaardigde van een administratie, tussentijdse evaluatie)

« Ik ben een beetje ontgoocheld: het zou beter zijn om meer concreet materiaal te hebben. De resultaten situeren zich eerder op het vlak van 'le croisement de savoirs', dan op het vlak van indicatoren. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

e) De inzichten met betrekking tot het opzet van een dergelijk onderzoeks- en overleginitiatief

« Mensen in armoede beter leren kennen/begrijpen, zich bewust worden van talrijke hindernissen die mensen moeten nemen om te kunnen deelnemen, de moeilijkheid om abstract te werken, vele redenen waarom enquêtes zo moeilijk zijn, de rijkdom en tegelijkertijd ook de fragiliteit van de dialoog, ... »

(afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)

« Ik heb geleerd dat dialoog zeker mogelijk is, maar dat een goede omkadering geen overbodige luxe is. » (afgevaardigde van een administratie, tussentijdse evaluatie)

« Voor mij is het overleg met de verschillende partners goed megevallen. Ik heb deze samenwerking als heel zinvol ervaren. Ik denk dat er veel ervaring werd opgedaan over hoe dit soort overleg op een vruchtbare manier moet georganiseerd worden. Er werd een constructieve sfeer gecreëerd die ik soms bij ander overleg met armenverenigingen niet terugvond. Ik denk dat regelmatig vergaderen met dezelfde mensen, een heel strakke methodiek om de inbreng van iedereen te garanderen, en vergaderen in relatief kleine groepen noodzakelijke voorwaarden zijn om deze constructieve sfeer te creëren. » (afgevaardigde van een administratie, eindevaluatie)